

واکاوی توسعه و امنیت در انقلاب اسلامی ایران مبتنی بر روش سناریونویسی در آینده‌پژوهی

امیر هوشنگ حیدری^۱

چکیده

هدف: امنیت و توسعه هر دو مفاهیمی چندسویه و پیچیده هستند که از ابعاد مختلف قابل بررسی می‌باشند. در امر توسعه، امنیت یکی از زیربناهای اصلی است و توسعه خود عاملی برای تقویت امنیت است. در این تحقیق تلاش می‌شود این دو مفهوم کلیدی را طی دوران ۴۰ ساله انقلاب اسلامی ایران بازخوانی نمائیم تا ضمن ارائه تعریفی جامع، به بررسی وجوه مختلف هر یک از این مفاهیم بپردازیم.

روش‌شناسی پژوهش: در این پژوهش با ماهیت کاربردی - توسعه‌ای تلاش خواهیم کرد در فضای کیفی و اکتشافی به بررسی و تحلیل روندها و مستندات موجود پرداخته تا از این طریق به ارتباط بین مفاهیم امنیت و توسعه دست یابیم. رویکرد قالب تحقیق نیز مبتنی بر دیدگاه و آموزه‌های آینده‌پژوهی خواهد بود.

یافته‌ها: برای پاسخ به پرسش اصلی تحقیق، مفهوم ظرف زمانی آینده برای توسعه و امنیت مورد بررسی قرار می‌گیرد. با استفاده از روش ماتریس متقابل شامل دو مؤلفه امنیت و توسعه، حالت‌های ممکن را ارزیابی و بررسی می‌نمائیم. سناریوهای چهارگانه احصاء شده در این تحقیق با روش شناسایی پیشران‌ها و تحلیل عدم قطعیت‌ها تدوین خواهند شد.

نتیجه‌گیری: با تحلیل و بررسی سناریوهای تدوین شده؛ نکات قابل توجهی احصاء شد که با مطالعه و تحلیل آنها به موضوعات و توصیه‌های سیاستی و کاربردی حائز اهمیتی دست یافتیم که کاربست آنها ارکان و عوامل همگرایی توسعه و امنیت انقلاب اسلامی ایران را در آینده فراهم خواهد ساخت. این تحقیق از این حیث و همچنین تدوین سناریوهای چهارگانه‌ای که در آن تدوین شده است در زمره تحقیقات نوآورانه بشمار می‌رود.

کلیدواژه‌ها: آینده‌پژوهی، سناریونویسی، انقلاب اسلامی ایران، امنیت، توسعه.

مقدمه

مقوله امنیت و پرداختن به آن به‌عنوان نعمتی بی‌بدیل، بسیار حائز اهمیت است. امنیت و آرامش مسئله مهم و دغدغه اصلی جامعه امروز بشر است. قرآن نیز امنیت را یکی از اهداف حاکمیت الهی و جانشینی صالحان و طرح امامت می‌داند.^۱ احساس امنیت از خصایص اصلی انسان است و تأمین امنیت از اهداف جهاد در ممالک اسلامی است آن چنان که رهبر معظم انقلاب؛ امنیت را مانند هوا برای جامعه انسانی ضروری می‌داند.^۲

بنابراین واکاوی توسعه و امنیت در انقلاب اسلامی ایران بسیار مهم است و ماحصل این تحقیق پرداختن به این سؤال است که واکاوی توسعه و امنیت در انقلاب اسلامی چگونه با استعانت از روش سناریونویسی در حوزه آینده‌پژوهی میسر خواهد بود؟

امنیت در لغت، حالت فراغت از هرگونه تهدید یا حمله و یا آمادگی برای رویارویی با هر تهدید و حمله را امنیت گویند (مبینی، ۲۰۱۸: ۶۲). اما در اصلاح سیاسی و حقوقی به صورت امنیت فردی، امنیت اجتماعی، امنیت ملی، امنیت منطقه‌ای، امنیت سایبری، امنیت اقتصادی، امنیت فرهنگی و امنیت بین‌المللی نیز به کار برده می‌شود (آشوری، ۱۹۹۷: ۳۸).

تلقی پیشین به امنیت توأم با رویکرد سخت‌افزارانه بوده است. اما امروزه بعد نرم‌افزاری امنیت نیز اهمیت ویژه‌ای یافته است. در مجموع جوهر و ذات امنیت نرم و ابعاد و اجزا آن از این جوهر و ذات تأثیر می‌پذیرند. اما شکل، ظاهر و نماد بیرونی آن می‌تواند سخت باشد یعنی بنحوی که تمسک به امکانات سخت‌افزاری بتوان این امنیت را تأمین کرد. اما نفس همین امنیت، جوهر سخت‌افزارانه دارد (جهان‌بزرگی، ۲۰۰۹: ۴۴). برای ابعاد ایجابی و سلبی امنیت در جامعه تعریف جامع‌تری نیز وجود دارد که با توجه به ضرورت جامع‌نگری و با هم دیدن مجموعه‌ای از پدیده‌ها و ساز و کارها از آن به‌عنوان گفتمان سلبی و ایجابی بشرح ذیل یاد می‌شود (افتخاری ۲۰۰۶: ۲۷).

- گفتمان سلبی: امنیت عبارت است از وضعیتی که در آن خطری نسبت به منافع بازیگر از سوی دیگر بازیگران وجود نداشته باشد و یا در صورت وجود، بازیگر توان دفع و مدیریت آن را داشته باشد. این بازیگر می‌تواند افراد یا یک نظام حکومتی باشند.

- گفتمان ایجابی: امنیت به وضعیتی تعبیر می‌شود که در آن نسبت متعادلی بین خواسته‌ها از یکسو و کارآمدی نظام حاکم از سوی دیگر، وجود داشته باشد به‌گونه‌ای که موجب رضایت شود. به عبارت دیگر، امنیت گفتمان نخست بر مفهوم «قدرت» و در گفتمان دوم بر مفهوم «رضایت» استوار است.

همچنین امنیت دارای دو بعد ذهنی و عینی نیز هست. امنیت به اصطلاح ذهنی، احساسی است که در فکر و روح افراد درک می‌شود. امنیت عینی هم آن چیزی است که ابعاد فیزیکی داشته و آسیب نرسیدن و

۱. سوره نور، آیه ۵۵

۲. سخنان مقام معظم رهبری در دیدار با جمعی از کارکنان ناجا، سازمان تأمین اجتماعی و ... ۱۳۷۳/۴/۲۹

مصونیت از تهدیدات جسمی و فیزیکی را شامل می‌شود که البته هر دو اینها مهم هستند و نمی‌توان به صرف تهیه امکانات سخت‌افزاری دفع تهدیدات، امنیت مورد نظر را برقرار کرد. بلکه باید از درون نیز این امنیت احساس شود (همان).

تعریف دیگری که سهم ابعاد اجتماعی و فرهنگی، در آن به صورت دقیق‌تر مشخص شده باشد و با پژوهش ما انطباق بیشتری دارد، تعریفی است که دانشکده دفاع ملی کانادا ارائه کرده است: «امنیت ملی، حفاظت از شیوه پذیرفته شده زندگی مردم است که با نیازها و آرمان‌های مشروع دیگران نیز سازگار می‌باشد. امنیت، شامل فارغ‌بودن از حمله نظامی یا فشار، آزادی از انهدام داخلی و رهایی از زوال ارزش‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی است که برای سبک و نحوه زندگی رکن اساسی است.

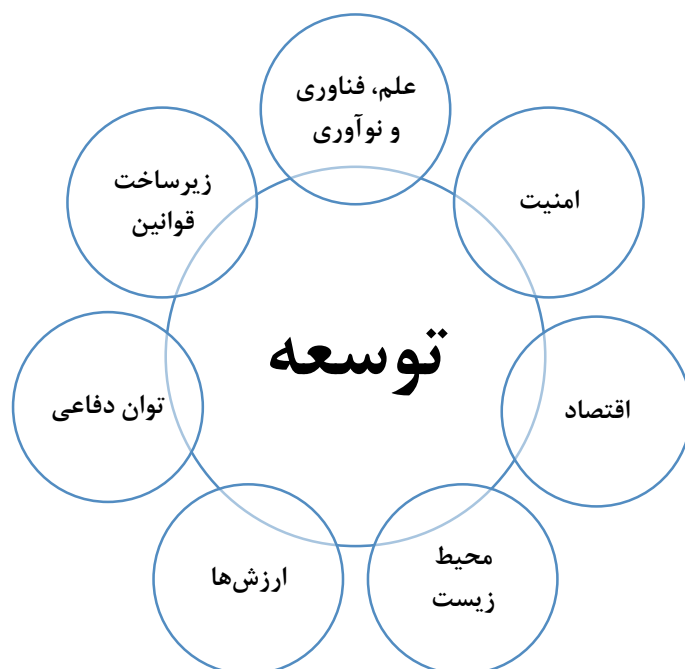
برخی معتقدند یک ملت زمانی دارای امنیت است که در صورت اجتناب از جنگ بتواند ارزش‌های اساسی خود را حفظ کند و در صورت اقدام به جنگ، بتواند آن را به پیش ببرند. به تعبیری دیگر در ادبیات، امنیت به معنی حراست از یک فرد، جامعه، ملت و یا یک کشور در برابر تهدیدهای خارجی است و نقطه مقابل «تهدید» به شمار می‌رود، هر کشوری که بتواند تهدیدهای بالقوه و بالفعل را از میان بردارد، به آسایش و امنیت رسیده است یا بهتر است بگوییم مادامی که این تهدیدها را از میان برداشته از امنیت برخوردار است. همان‌طور که در تعریف آشوری از امنیت ارائه شد امنیت دارای وجوه مختلفی است که باید به‌طور همه جانبه مورد توجه قرار گیرد. طبیعتاً در برنامه‌ریزی‌هایی که به استقرار امنیت منجر می‌شود باید به مسائلی از قبیل اینکه امنیت برای چه گروهی، با چه وسیله‌ای و تأمین آن با چه هزینه‌ای، در مقابل کدام تهدید پرداخته شود. آیا امنیت فقط به معنی حفاظت از مرزها در مقابل بیگانگان است یا حفاظت از تهدیدهای طبیعی و غیرطبیعی درونی نیز جزء امنیت محسوب می‌شود؟ از دیدگاه یک تولیدکننده آیا امنیت، مخاطرات اقتصادی نوسانات ارز، کم آبی و ... را به خطر می‌اندازد؟ بنابراین تعریف چند جانبه امنیت، متولی یا متولیان تحقق امنیت و ابزارهای مورد نیاز برای تحقق آن از موضوعاتی است که لازم است در برنامه‌ریزی‌ها به آنها توجه شود.

هالمس^۱ (۲۰۱۵)، معتقد است مفاهیم مدرن از امنیت ملی^۲، از قرن ۱۷ در طول جنگ سه ساله در اروپا و جنگ مدنی در انگلستان شکل گرفت. در سال ۱۶۴۸ در معاهده وست فالیا^۳ این ایده که نه تنها دولت-ملت باید کنترل قدرت عالی را به عهده داشته باشد بلکه باید به امنیت خارجی نیز بپردازد، پایه‌ریزی شد. در طول قرن بیستم امنیت ملی عمدتاً بر امنیت نظامی تمرکز داشته است اما به‌عنوان یک مفهوم، فراتر از کارهایی که تنها از توان نظامی برمی‌آید گسترش یافته است. بعد از تشکیل شورای امنیت ملی آمریکا در سال ۱۹۴۷ به منظور مشاوره به رئیس‌جمهوری در خصوص امنیت ملی به‌عنوان مؤلفه‌ای فراتر از اقدامات نظامی، این مفهوم گسترش یافت و تنیدگی خود با سایر مؤلفه‌های قدرت را بیشتر کرد. در حال حاضر در

1. Holmes
2. National Security
3. Westphalia

ادبیات و کمیته‌های تصمیم‌ساز، امنیت ملی تنها به توان نظامی نمی‌پردازد بلکه امنیت اقتصادی، امنیت انرژی، امنیت زیست‌محیطی، حتی امنیت سلامت، زنان و امنیت غذایی به‌عنوان موضوعاتی از امنیت ملی مورد توجه قرار می‌گیرد. درک این نکته که امنیت در آینده نه تنها دربرگیرنده موضوعات متنوعی از فناوری و نوآوری تا اقتصاد و توان نظامی و دفاعی خواهد بود بلکه بیش از پیش به مفهوم توسعه نزدیک‌تر می‌شود، از اهمیت اساسی برخوردار است.

در فرهنگ لغات آکسفورد، توسعه در لغت به معنای رشد تدریجی در جهت پیشرفته‌تر شدن، قدرتمندتر شدن و حتی بزرگ‌تر شدن است. توسعه به معنای عزیمت همه جانبه (نظری - عملی) و رو به کمال جامعه از سطوح پایین به سطوح بالای توانایی، کارآمدی، کیفیت، بهره‌وری، پیچیدگی، درک، خلاقیت، مهارت، لذت و فضیلت است. اگرچه مفهوم توسعه عموماً مترادف با پیشرفت اقتصادی به کار می‌رود، اما به همان اندازه ناظر به پیشرفت سیاسی، اجتماعی و فناورانه نیز است (یاگونیر و همکاران، ۲۰۰۸: ۲۵). پژوهشگران توسعه، سنجش توسعه را برحسب نزدیک‌تر شدن به سوی اهداف رفاهی نظیر کاهش فقر، بیکاری و نابرابری تعریف می‌کنند. توسعه در سطح خرد و کلان شامل تغییرات اساسی در جامعه در ابعاد مختلف سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، صنعتی، مدیریتی و کشاورزی است. هرگونه برنامه‌ریزی برای توسعه، باید همه این ابعاد را مورد توجه قرار دهد (شکل ۱) در هر کدام از این ابعاد، مؤلفه‌های مختلفی دخیل هستند که قابل بحث و بررسی است. توسعه هر یک از مؤلفه‌ها به توسعه نهایی می‌انجامد و توسعه نهایی خود تأثیر مستقیم بر رشد و تقویت هر یک از مؤلفه‌ها دارد. توسعه ملی، مستلزم توسعه یکپارچه، هماهنگ و متعادل در همه جنبه‌های زندگی یک ملت است. استراتژی توسعه، نیازمند استفاده بهینه از انسان، مواد، ماشین، تفکر، سرمایه، روش‌ها، بازار و ارتباطات و اطلاعات است. به‌طور کلی توسعه جریانی است که در خود، تجدید سازمان و سمت‌گیری متفاوت کل نظام اقتصادی - اجتماعی را به همراه دارد. توسعه علاوه بر اینکه بهبود میزان تولید و درآمد را دربردارد، شامل دگرگونی‌های اساسی در ساخت‌های نهادی، اجتماعی - اداری و همچنین دیدگاه‌های عمومی مردم است. توسعه در بسیاری از موارد، حتی عادات و رسوم و عقاید مردم را نیز دربرمی‌گیرد. در بسیاری از موارد توسعه با برنامه‌ریزی‌های بلندمدت و استفاده از برنامه‌های کوتاه‌مدت‌تر برای تحقق اهداف راهبردی شکل می‌گیرد. برنامه‌ریزی‌هایی که مؤلفه‌های توسعه را در اهداف کوتاه‌مدت و بلندمدت مورد توجه قرار می‌دهند.

شکل ۱: مؤلفه‌های اساسی توسعه

در این پژوهش امنیت و توسعه از نقطه‌نظر چگونگی ارتباط با هم مورد بررسی قرار می‌گیرند و در یک دیدگاه آینده‌پژوهانه، سناریوهای مختلف این دو متغیر تحلیل می‌شوند. اما سؤال پژوهش این است که چه رابطه‌ای میان امنیت و توسعه وجود دارد و در نگاه آینده‌پژوهانه این دو مفهوم چه ارتباطی با یکدیگر پیدا می‌کنند. برای پاسخ به این پرسش مفهوم ظرف زمانی آینده برای توسعه و امنیت شده و به روش ماتریس متقابل با دو مؤلفه امنیت و توسعه، حالت‌های متفاوت ممکن مورد ارزیابی قرار گرفته است. پیش از آن به برخی وجوه افتراق و اشتراک امنیت در جدول ۱ می‌پردازیم. لازم به توضیح است که در بحث تقدم امنیت بر توسعه، توسعه به‌عنوان کالای لوکس یا لاکچری معرفی شده است، این بدان معنی نیست که توسعه ضرورتی برای جوامع ندارد بلکه در مقایسه با امنیت کالای درجه دوم محسوب می‌شود. اگر امنیت برقرار نباشد توسعه هرگز اتفاق نخواهد افتاد. همچنین منظور از برقراری امنیت، ایجاد امنیت و بعد آغاز گام دوم یعنی توسعه نیست. امنیت کالایی است که همواره باید مورد توجه باشد.

توسعه و امنیت زمانی اتفاق می‌افتد که نظام سیاسی به تثبیت برسد. مقوله توسعه و امنیت بعد از گذشت ۱۰ سال از پیروزی انقلاب شروع شد چرا که بعد از این مدت، کشور از لحاظ سیاسی به تثبیت رسید. اگر

درک دقیقی از بیانیه گام دوم ایجاد شود عدالت، توسعه و امنیت به معنای واقعی کلمه محقق می‌شود (متقی، ۲۰۱۶: ۹۵).

جدول ۱: مقایسه امنیت و توسعه

توسعه		امنیت		
مدرن	سنتی	مدرن	سنتی	
توسعه پایدار و توسعه همه جانبه	تقویت توان اقتصادی	فراغت از تهدید یا آمادگی برای روبرویی با تهدید در حوزه‌های مختلف	تقویت توان نظامی	تعریف
کالای لوکس (افزایش رفاه)		شرط لازم برای توسعه		تقدم
نیازمند نگاه رو به جلو است اما امکان کند کردن یا متوقف کردن برخی فعالیت‌ها در آن وجود دارد.		نیازمند توجه مستمر است و هر گونه خللی باعث ایجاد تأخیر در سایر مؤلفه‌های توسعه می‌شود. (به‌عنوان فعالیت بحرانی در مدیریت شناخته می‌شود)		نگاه رو به جلو
همگرایی و تنیدگی بیشتر بین توسعه و امنیت		همگرایی و تنیدگی بیشتر بین امنیت و توسعه		آینده

محیط و روش‌شناسی پژوهش

در مطالعات راهبردی و آینده‌نگرانه معمولاً با سه نوع محیط مواجه هستیم که باید به تحلیل آنها پرداخت: ثابت، نامطمئن، مبهم و پیچیده (حاجبانی، ۱۳۹۱: ۶۷).

ابزار بررسی و تحلیل محیط ثابت، تحلیل روند است. ابزار محیط نامطمئن، پویای محیطی و ابزار محیط‌های مبهم و پیچیده، تحلیل سناریو است. از آنجا که دو مفهوم فوق عمده‌تاً با محیط‌هایی آشوبناک و نامطمئن مواجه هستند که از درجه پیچیدگی بالایی برخوردارند، روش تحلیل سناریو اصلی‌ترین ابزار آنها در تحلیل‌های راهبردی محیط عملکرد آنها است (خزایی، ۱۳۹۶: ۱۴۵).

سناریو را نمی‌توان توصیف یک آینده خاص فرض کرد بلکه همان‌گونه که چرماک معتقد است، سناریو توصیف مجموعه‌ای از شرایط ممکن در آینده است. آگاهی از آینده و هوشمندی اطلاعاتی از مهم‌ترین ضروریات برنامه‌ریزی در حوزه امنیت و توسعه و نسبت بین آنها است (بشیری و ناظمی، ۱۳۹۷: ۱۴۳).

همان‌گونه که مطرح شد محیط تغییرات اجتماعی، فضایی است مشتمل بر مجموعه‌ای از قطعیت‌ها و عدم قطعیت‌ها که محیط نامطمئنی ایجاد می‌کند و بیشترین تأثیر را در شکل‌گیری تغییرات مطلوب (اعتلایی) و تغییرات نامطلوب (غیراعتلایی) اجتماعی در جمهوری اسلامی داراست؛ تکنیک و فرآیند مطالعه آینده‌پژوهی در این بخش، روش‌شناسایی و تحلیل تغییرات اجتماعی از طریق «پویای محیطی» است؛ در روش پویای محیطی، بر اساس گردآوری و استفاده از اطلاعات موجود درباره روندها، رویدادها و روابط در محیط ماتریسی و چهارخانه مورد بحث، سیاست‌ها و رویکردهای مدیران اجرایی به منظور تصمیم‌سازی برای آینده مشخص می‌شود (مردوخی، ۱۳۹۲: ۹۲).

مطابق با آنچه اشاره شد، در این پژوهش، چهار محیط، لایه یا حلقه مؤثر در تکوین تغییرات اجتماعی ارائه شده است؛

الف- محیط یا لایه اول: محیطی است که اعمال اقتدار و سیاست‌های نظام مجالی حداکثری داشته و بیشترین التزام برای کسب اهداف و منافع ملی در آن وجود دارد.

ب- محیط یا لایه دوم: محیطی درون مرزی است که به رغم حاکمیت قانون و اعمال سیاست‌های نظام، فعالان متکثر عرصه اجتماعی قادرند اهداف و تغییرات گروهی و شخصی خود را به موازات و یا در ترجیح و تعارض نسبت به اهداف و منافع ملی جستجو و پی‌گیری کنند؛ این عرصه، حوزه یا سپهر عمومی^۱ جامعه محسوب می‌شود.

ج- محیط یا لایه سوم: محیطی برون مرزی است که خارج از اقتدار و حاکمیت رسمی نظام می‌باشد لکن به واسطه روابط و تعاملات رسمی موجود در نظام بین‌المللی و قرار گرفتن در دایره اجماع برنامه‌ها و سیاست‌های جهانی، به دلخواه یا اکراه، ناگزیر از رفتار و چانه‌زنی در درون تغییرات برنامه‌ریزی شده در این رژیم بین‌المللی است.

د- محیط یا لایه چهارم: محیطی که حوزه حضور، فعالیت و برنامه‌ریزی (اتاق فکر) حریف و مخالفین سیاسی و عقیدتی نظام و انقلاب می‌باشد و در آن به صورت هدفمند و برنامه‌ریزی شده بر ضداهداف و منافع ملی جمهوری اسلامی اقدام به طراحی پروژه‌های تغییرات اجتماعی می‌شود.

بر این اساس، تغییرات اجتماعی محیطی عموماً در سه دسته کلی قابل تقسیم‌بندی است:

- تغییرات اجتماعی برنامه‌ریزی شده (کاملاً مبتنی بر ضروریات و نیازهای جامعه)؛
- تغییرات نیمه برنامه‌ریزی شده (وضعیت تعامل بین نیاز واقعی داخلی / تحمیل عناصر غیرخودی و بیرونی)؛
- تغییرات اجتماعی برنامه‌ریزی نشده (براساس تحمیل عامل متخاصم بیرونی).

آینده ظرف زمانی توسعه و امنیت

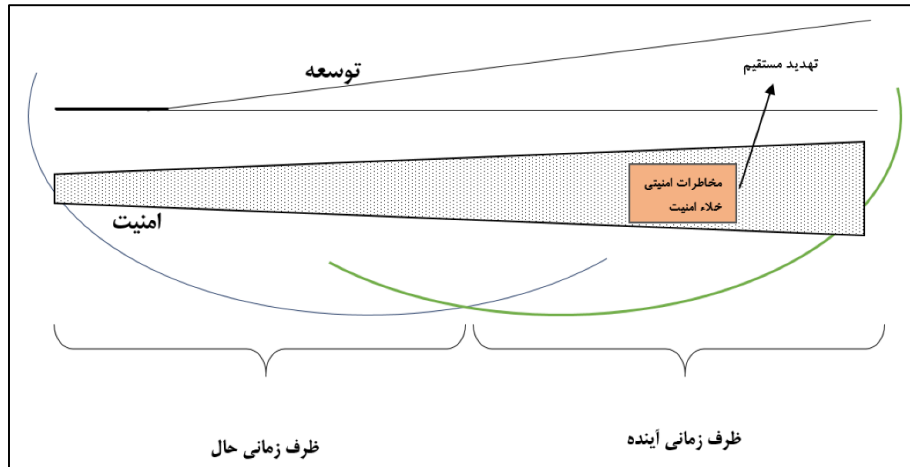
این جمله درست است که آینده ظرف زمانی بسیاری از مؤلفه‌های قدرت است. امنیت به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های قدرت، زیرساخت توسعه می‌باشد. بخش زیادی از امنیت باید در ظرف زمانی حال شکل گیرد و همچنان در ظرف آینده ادامه داشته باشد. توسعه نیز در ظرف زمانی حال برنامه‌ریزی می‌شود و در ظرف زمانی آینده شکل می‌گیرد (شکل ۲). توجه به امنیت در ظرف زمانی آینده مقدم بر برنامه‌ریزی توسعه است. امنیت مؤلفه‌ای وتویی^۲ است و در هر مرحله و هر زمانی می‌تواند تهدیدکننده توسعه و ایجاد مخاطرات جدی در برنامه‌ریزی‌های توسعه باشد. آنچه از گزارش بنیاد ملی علوم آمریکا (Spohrer, 2002) برمی‌آید فناوری‌ها به شدت در آینده نزدیک، همگرا خواهند شد. اتفاقی که موجب درهم‌تنیدگی بیشتر برخی مفاهیم

1. Public Sphere

2. Veto

کلیدی در امر توسعه می‌شود. امنیت و توسعه در ظرف زمانی آینده بیش از پیش به یکدیگر همگرا خواهند شد.

شکل ۲: رابطه امنیت و توسعه در ظرف زمانی حال و آینده

در شکل ۲ مشاهده می‌شود که امنیت در ظرف زمانی حال تا آینده گسترده شده است. توسعه در ظرف زمانی حال برنامه‌ریزی می‌شود و به شرط استمرار امنیت و سایر مؤلفه‌های توسعه، توسعه در ظرف زمانی آینده اتفاق می‌افتد. البته لازم به ذکر است که امنیت شرط لازم برای توسعه است و شرط کافی نمی‌باشد. امنیت در هر مرحله‌ای که دچار آسیب شود تأثیر مستقیم بر توسعه خواهد گذاشت. مثال‌های زیادی از این نکته در دست است که بمب‌گذاری‌های سال‌های ۲۰۱۵ و ۲۰۱۶ در کشور ترکیه و آسیب‌رسیدن به زیرساخت‌های توسعه گردشگری این کشور یکی از آنها است. علاوه بر اینکه به زیرساخت‌های فیزیکی این کشور آسیب‌هایی وارد شده است که البته در کوتاه‌مدت قابل ترمیم است، به زیرساخت‌های غیرفیزیکی آسیب‌هایی به مراتب جدی‌تر وارد شده است که در کوتاه‌مدت نیز قابل ترمیم نیست. گردشگران ممکن است برای مدت‌های طولانی علاقه‌مند به حضور در ترکیه نباشد. کودتای ماه جولای سال ۲۰۱۶ در کشور ترکیه نیز مثال دیگری برای بیان این نکته است. اگر چه چند فرضیه متفاوت در خصوص این کودتا وجود دارد اما فرقی نمی‌کند که کودتا یک کودتای نظامی و یا کودتای برنامه‌ریزی شده دولت ترکیه برای تصفیه ارتش و قوه قضائیه آن کشور بوده است. امنیت آسیب‌دیده به شدت بر مؤلفه‌های توسعه تأثیر خواهد گذاشت. ممکن است حزب حاکم برای حفظ قدرت چنین ریسکی را پذیرا شده است اما آنچه نهایتاً عاید ترکیه خواهد شد ایجاد گسست‌هایی در دیوار توسعه این کشور است. آسیب کشورهای دیگر منطقه مانند سوریه - افغانستان و ... که از بحران امنیت دچار آسیب شده‌اند، مثال‌های دیگری از این دست است.

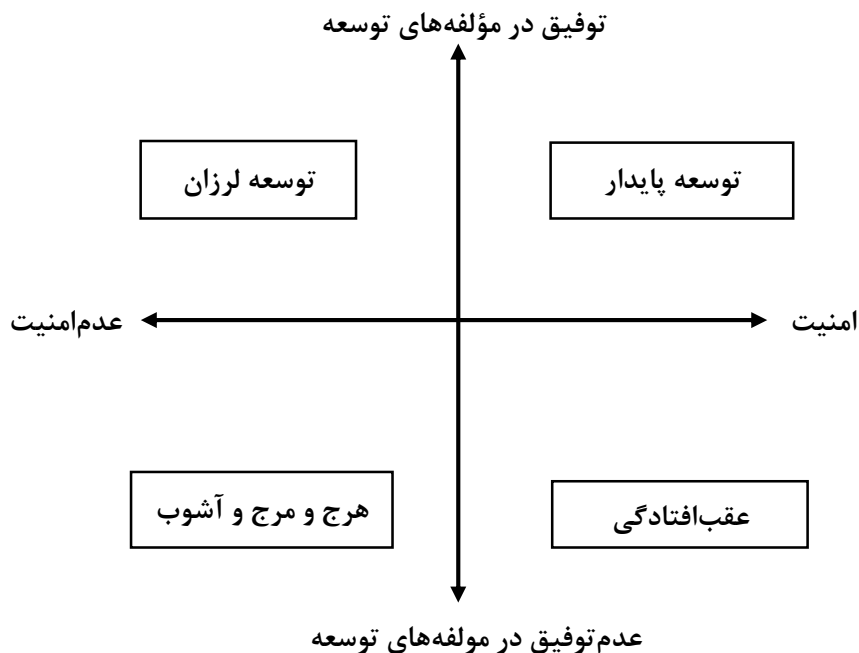

رابطه امنیت و توسعه

در بررسی برنامه‌های توسعه، امنیت همواره به‌عنوان شرط لازم در نظر گرفته می‌شود. در نبود امنیت برنامه‌ریزی برای توسعه و عملیاتی کردن آن تقریباً ناممکن است و حتی در صورت ممکن بودن، بسیار لزران خواهد بود. برای روشن‌تر شدن حالت‌های مختلف ارتباط امنیت و توسعه به روش ماتریس متقابل ارتباط بین امنیت و توسعه مورد بررسی قرار گرفته است (شکل ۳).

گزاره‌های زیر به‌عنوان گزاره‌های مستخرج از تقابل توسعه و امنیت متصور است:

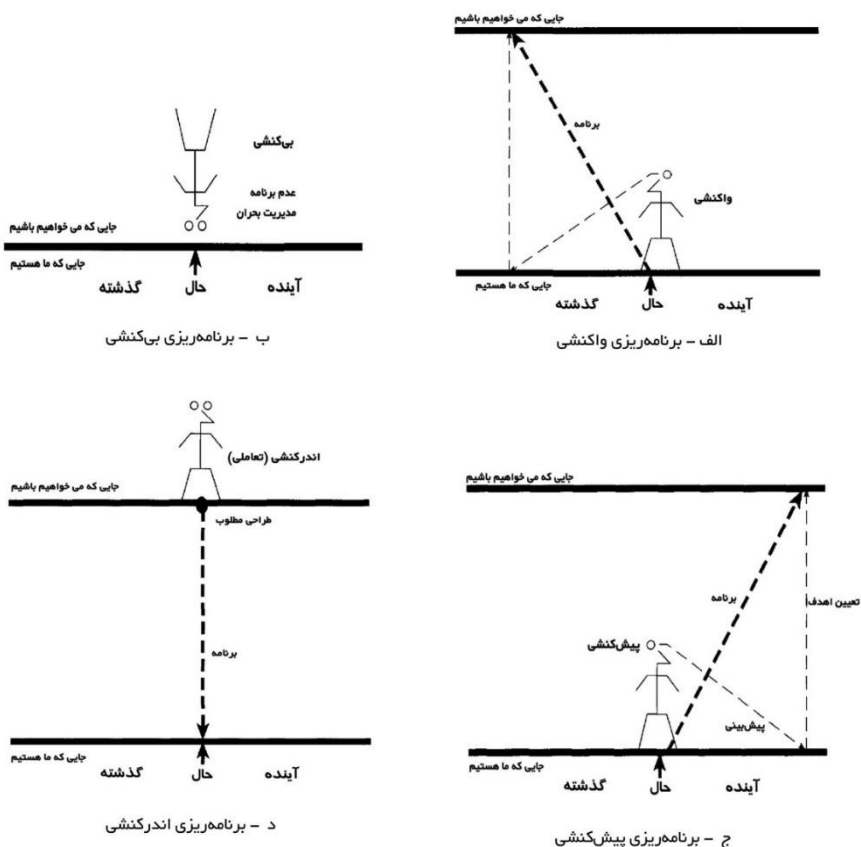
- امنیت به‌عنوان زیرساخت توسعه: در صورتی که امنیت با توجه به ابعاد مختلف آن در جامعه‌ای وجود نداشته باشد، توسعه کاملاً بی‌معنی خواهد بود. به تعبیری دیگر امنیت شرط لازم توسعه است. طبیعتاً شرط کافی نمی‌باشد اما نبود امنیت، سرمایه‌گذاری‌ها و جهت‌گیری‌های توسعه را بی‌معنی می‌کند.
- عدم امنیت تهدیدی جدی برای توسعه: در صورتی که توسعه حادث شود در هر مرحله‌ای امنیت به‌عنوان پارامتری مستمر باید مورد توجه قرار گیرد. در هر مرحله‌ای از توسعه‌یافتگی، مخاطرات امنیتی و یا خلاء امنیت می‌تواند تهدیدی جدی برای توسعه باشد.
- امنیت به‌عنوان متغیر مستقل و توسعه به‌عنوان متغیر وابسته: امنیت همواره باید به‌عنوان موضوع محوری دیده شود و توسعه در سایه امنیت قابل تحقق است.

شکل ۳: ارتباط‌های مختلف برای توسعه و امنیت

بیان یک اصل: ضرورت پرداختن به امنیت ملی

توسعه مستلزم یک نوع تفکر رو به جلو است که آینده‌نگاری یکی از ابزارهای آن به شمار می‌رود. در جوامعی که گرفتار معضل امنیتی هستند بحرانی وجود دارد که تصمیم‌گیران و نقش‌آفرینان را گرفتار حل مسائل موجود می‌کند. بنابراین در چنین شرایطی برنامه‌ریزی برای توسعه، آینده‌نگاری و شکل بخشیدن به آینده مطلوب بی‌معنی خواهد بود. در مدل‌های مختلف برنامه‌ریزی در حالی که امنیت متزلزل داشته باشیم تنها می‌توان به اتفاقات و رویدادها واکنش نشان داد. واکنشی که برای حل مسأله و مشکل به‌وجود آمده انجام می‌گیرد (بخش الف از شکل ۴). در این حالت با توجه به وجود دغدغه برای مشکلات فعلی و امنیتی موجود امکان برنامه‌ریزی برای توسعه وجود نخواهد داشت. در حالتی که مسأله امنیت به معطل جدی تبدیل شود و عوامل بسیاری خارج از کنترل تصمیم‌گیران در آن نقش داشته باشد، عملاً تصمیم‌گیران در وضعیت بی‌کنشی قرار خواهند گرفت. در این حالت نیز برنامه‌ریزی برای توسعه کاملاً بی‌معنی است (بخش ب از شکل ۴). برنامه‌ریزی و اقدام برای توسعه تنها در مواردی مانند بخش ج و د از شکل ۴. قابل تصور است. مواردی که در آن امنیت به‌عنوان زیر ساخت توسعه برقرار است و باید بر سایر مؤلفه‌های توسعه تمرکز کرد، در این حالت‌ها با تعامل با محیط بیرون سعی در عملیاتی کردن مطلوب‌ها و چشم‌انداز خواهیم بود (برنامه‌ریزی اندرکنشی) و یا با ترسیم چشم‌انداز و نقشه‌راه در دستیابی به آینده مطلوب تلاش خواهیم کرد (برنامه‌ریزی پیش‌کنشی).

شکل ۳: امکان‌های مختلف از برنامه‌ریزی (Ackoff, 1999)

آینده امنیت و توسعه برای ایران

به نظر می‌رسد با توجه به عدم قطعیت و پیچیدگی سیستم‌های اجتماعی روش سناریو یکی از روش‌های مناسب برای آینده‌نگاری در حوزه امنیت و توسعه می‌باشد. اگر امنیت را به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های کلیدی توسعه از سایر مؤلفه‌ها جدا کنیم، می‌توانیم سناریوهای مختلف توسعه را بررسی نماییم (حیدری، ۲۰۱۷: ۶۲). مبنای بررسی چهار سناریو مختلف حالت‌های تقابلی است که در شکل ۳ نمایش داده شده‌اند.

- سناریو اول: سناریو هرج و مرج

همان‌طور که ناحیه ۴ از شکل ۳ نمایش داده شده است اگر ایران در تأمین امنیت توفیقی نداشته باشد و نیز در سایر مؤلفه‌های توسعه نیز به خوبی پیش نرود، فضای هرج و مرج بر جامعه حاکم خواهد بود. همان‌طور که در بند ۳ به آن اشاره شد توسعه به‌عنوان متغیر وابسته در این رابطه قرار دارد و عدم تأمین امنیت دلیل اصلی هرج و مرج خواهد بود. در این سناریو عوامل تهدید امنیت را می‌توان اتفاقاتی مانند

جنگ‌های داخلی در یمن، سوریه و عراق که در منطقه شکل گرفته است برشمرد. سیاست ایران برای ورود به برخی موضوعات مانند حضور نظامی یا مستشاری در برخی مناطق مانند عراق و سوریه در راستای همین پیش‌بینی بوده است.

- سناریو دوم: سناریو عقب افتادگی

ناحیه ۳ از شکل ۳ مبنای این سناریو است. در این سناریو اگر چه تأمین امنیت صورت گرفته است اما سایر مؤلفه‌های توسعه، رشد قابل قبولی نداشته‌اند. رشد اقتصادی مناسب و قابل قبول، افزایش اشتغال، استفاده از فناوری‌های سطح بالا و دانش برای تولید ثروت، پرهیز از خام‌فروشی، تقویت آموزش و استفاده از نیروهای متخصص و ... اتفاق نیفتاده است. نکته ظریفی که در این سناریو می‌توان مورد بررسی قرار داد این است که اگر چه تأمین امنیت لازمه رشد و توسعه است اما نباید فراموش کرد که همه چیز نیز امنیت نیست. به این معنی که تصمیم‌گیران باید بتوانند با کمترین هزینه ممکن امنیت مورد نیاز را تأمین کنند. تأمین امنیت با هزینه‌های سرسام‌آور و فراموش کردن سایر مؤلفه‌های توسعه به معنی تحقق سناریو عقب‌افتادگی است.

- سناریو سوم: توسعه لرزان

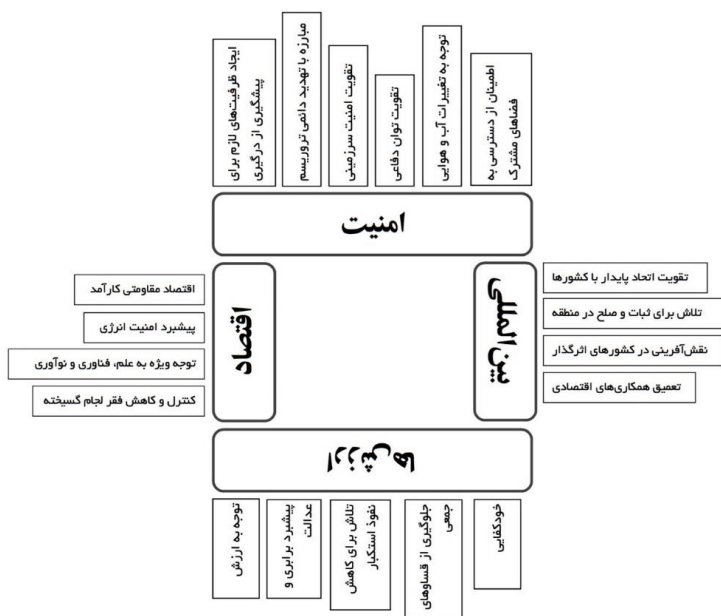
ناحیه دوم از شکل ۳ به نوعی مکمل معنایی سناریو قبلی است. اگر توسعه اتفاق افتد و نسبت به امنیت بی‌توجهی صورت گیرد و یا در مقاطعی تصمیماتی اتخاذ شود که منجر به تهدید امنیت شود، این توسعه کاملاً لرزان خواهد بود. یک مثال زنده از چنین موضوعی تصمیمات کشور ترکیه در پنج سال اخیر بوده است. کشوری که در بسیاری از شاخص‌های توسعه دستاوردهای قابل قبولی در منطقه داشته است به‌ویژه در صنعت گردشگری پیشرفت‌های خوبی را به همراه داشته است به دلیل جاه‌طلبی سیاست‌مردان موجبات تهدید امنیت کشور را فراهم آورد. بمب‌گذاری‌های چندین باره‌ای که در شهرهای اصلی ترکیه مانند استانبول و آنکارا اتفاق افتاد، نمونه‌هایی از این تهدید امنیتی است که به شدت بر روند توسعه در این کشور تأثیرگذار بوده است. در مورد ایران نیز همین مسأله صادق است، اما برحسب مرور تاریخی متوجه می‌شویم که گرفتار شدن در این سناریو برای ایران از احتمال کمتری نسبت به سناریو دوم برخوردار است. زیرا نزد تصمیم‌گیران کشور یکی از اصلی‌ترین موضوعات مورد توجه همواره مقوله امنیت بوده است؛ اما همان‌طور که در سناریو دوم توضیح داده شد استقرار کامل امنیت نباید سایر مؤلفه‌های توسعه را قربانی کند.

- سناریو چهارم: سناریو توسعه پایدار

در این سناریو امنیت به‌عنوان زیرساخت توسعه تأمین شده و همواره حراست می‌گردد. از طرفی در سایر مؤلفه‌های توسعه نیز توفیقات خوبی به‌دست آمده است. به دلیل امنیت بالا در منطقه و شرایط مناسب سرمایه‌گذاری، سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی خوبی صورت گرفته است که موجب رونق اقتصادی، انتقال فناوری، تولید ثروت مبتنی بر دانش، اشتغال، رفاه اجتماعی و ... شده است.

- راهبردهای سناریوی مطلوب

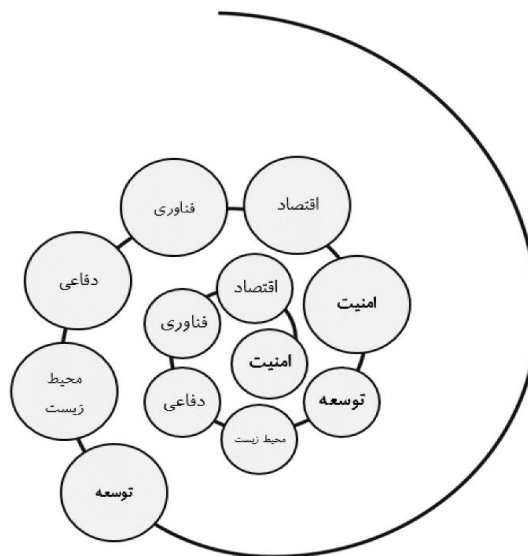
بر اساس سناریوهای ترسیم شده طبیعتاً سناریوی چهارم از حیث رابطه بین امنیت و توسعه مطلوب‌ترین سناریو است. اگر چه رویکرد سناریو همواره با این هدف انجام می‌گیرد که آمادگی‌های لازم برای مواجه شدن با سایر سناریوها انجام گیرد. در بررسی راهبردهای کلیدی در تقویت امنیت ملی آنچه برمی‌آید این است که مفهوم امنیت مانند توسعه چند وجهی دیده می‌شود اتفاقی که همان‌طور که در بند ۱ در خصوص مفهوم امنیت مدرن توضیح داده شد در حال روی دادن است. پیچیدگی سیستم‌های اجتماعی به دلیل تنوع مؤلفه‌ها و اجزاء شکل دهنده و همچنین وابستگی بین آنها در حال افزایش است و بدین معنی است که تفکیک مرز مشخص بین مفاهیم مرتبطی مانند امنیت و توسعه دشوار خواهد بود. به هر حال با ملاحظه امنیت به معنای مدرن آن و لحاظ کردن ابعاد مختلف برخی راهبردهای کلیدی برای مفهوم امنیت ملی را می‌توان به صورت گزینش اولویت‌دار در شکل ۴ نمایش داد. بخش‌هایی از این راهبردها از راهبردهای اعلام شده در گزارش‌های شورای امنیت ملی آمریکا استخراج شده است (National Security Council, Feb 2015) و (CSBA, 2015) بر اساس شرایط داخلی ایران و منطبق با چشم‌انداز ۱۴۰۴ تغییراتی یافته است. در امنیت ملی مفهوم امنیت بیشتر به عنوان وجه نظامی آن یک بُعد را تشکیل می‌دهد که راهبردهایی مانند تقویت امنیت سرزمینی، تقویت توان دفاعی و ایجاد ظرفیت‌های لازم برای پیشگیری از درگیری از مهم‌ترین آنها است. همچنین در بُعد اقتصادی و توجه به تولید داخلی، توجه به اقتصاد دانش‌بنیان و ایجاد ثروت در جامعه به عنوان مهم‌ترین راهبردها قابل شناسایی هستند. ارزش‌ها تشکیل دهنده بُعد سوم و نهایتاً توجه به اقدامات بین‌المللی و اتخاذ راهبردهایی برای نفوذ در این سطح بُعد چهارم از امنیت ملی است.

شکل ۴: راهبردهای کلیدی منتخب در امنیت ملی

نتیجه‌گیری

در این مقاله رابطه بین دو مفهوم مهم امنیت و توسعه از نگاه آینده‌پژوهانه مورد بررسی قرار گرفت. آنچه براساس روندهای توسعه و امنیت قابل تأکید است و روش توجه به نشانه‌های ضعیف به ما یادآوری می‌کند، این است که در آینده امنیت تنها به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های توسعه در نظر گرفته نمی‌شود. توسعه و مؤلفه‌های آن به‌ویژه امنیت بیش از پیش همگرا خواهند شد. مؤلفه‌های توسعه هر یک وزنی درخور توجه و به مراتب بیشتر از پیش خواهند یافت و در چرخه‌ای تکراری نیازمند رصد و پایش مستمر از سوی تصمیم‌گیران خواهد شد مانند آنچه در شکل ۵ نمایش داده شده است. با توجه به تحلیل رویدادهای مختلف امنیتی که به تعبیری می‌توان شروع این جریان را از ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ و ادامه آن را بمب‌گذاری‌های پاریس و نهایتاً در ترکیه دنبال نمود وزن توسعه مانند آنچه در شکل ۱ نمایش داده شد در آینده بیشتر از امنیت نخواهد شد بلکه به تعبیری مانند آنچه در شکل ۶ ترسیم شده است امنیت به توسعه بسیار نزدیک خواهد شد. نتیجه‌گیری که به بیانی در مفهوم ظرف زمانی آینده در شکل ۲ توضیح داده شد.

شکل ۵: ارتباط بیشتر توسعه با مؤلفه‌های توسعه در آینده

شکل ۶: همگرایی بیشتر امنیت و توسعه در آینده

این همگرایی خود بیانگر سیگنال و پدیده نوآیندی است که برای تصمیم‌گیران لزوم توجه بیشتر برنامه‌ریزان توسعه یا پیشرفت را به مفهوم امنیت با تأکید بر مفهوم مدرن آن شامل وجوه مختلف، نشان می‌دهد. همان‌طور که در متن مقاله نیز توضیح داده شد تنیدگی و وابستگی بین این مفاهیم موجب همگرایی بیشتر آنها می‌شود و این بدان معنی است که ساختار مشاوره‌های امنیتی باید بیشتر به مفهوم توسعه به معنای فراگیر آن نزدیک‌تر شود. به تعبیری دیگر توسعه‌ای که در آن به امنیت به اندازه کافی پرداخته نشود و تهدیدهایی که بتوانند فرایند توسعه را دچار تزلزل کنند، توسعه نیست. در واقع یک‌بار دیگر ضرورت توسعه همه‌جانبه و یکپارچه که از آن در ادبیات به‌عنوان توسعه پایدار یاد می‌شود برجسته می‌گردد. توسعه و امنیت در بافتاری اجتماعی و پیچیده به یکدیگر نزدیک‌تر می‌شوند. منظور از بافتار پیچیده در اینجا زمینه‌ای است که علاوه بر حضور اجزاء متنوع و غیرمستقل قابلیت تطبیق‌پذیری دارند و پابرجایی^۱ این بافتار یکی از نکات کلیدی در توسعه پایدار است. به‌طوری‌که در صورت آسیب رسیدن به یک مؤلفه مانند امنیت، سیستم بتوانند بحران را مهار کند و همچنان پابرجا باقی بماند. بر اساس تحلیل‌های ارائه شده می‌توان اشاره کرد که توسعه و مؤلفه‌های آن به‌ویژه امنیت چنان به یکدیگر همگرا خواهند شد که تعیین مرز مشخص بین توسعه و امنیت دشوار باشد. بر اساس این همگرایی تعیین‌علیت یا معلول بودن مؤلفه‌ها یعنی توسعه و امنیت مبهم خواهد شد، طوری‌که اگر توسعه پایدار باشد نتیجه آن توسعه مستمر و پایدار خواهد بود و اگر امنیت به مفهوم مدرن آن که در مقاله نیز به آن اشاره شد مورد توجه تصمیم‌سازان قرار گیرد شرایط مناسبی برای

1. Robustness

دست‌یابی به اهداف توسعه فراهم خواهد آمد. همچنین همواره مورد تأکید است که امنیت شرط لازم برای دستیابی به توسعه پایدار است اما شرط کافی نمی‌باشد.

همچنین در ادامه مقاله از تقابل محوری امنیت و توسعه چهار سناریو معرفی گردید و جزئیات آنها تشریح شد. سناریوهایی که هر یک با درجه‌ای از احتمال امکان رخداد در طول زمان برای ایران دارند. هر یک از سناریوها با عنوانی، بیانگر ارتباط مؤلفه‌ها تشریح شد. آنچه در تدوین برنامه‌های امنیتی در چارچوب نظام توسعه قابل تفکیک به زیرپروژه‌های کوچکتر است را می‌توان بر حسب موارد زیر دسته‌بندی کرد:

- چشم‌اندازسازی و ترسیم برنامه استراتژیک به‌عنوان روش‌های آینده‌پژوهی برای امنیت ملی کشور: در این موضوع ایده چشم‌اندازسازی و ضرورت آن برای توسعه امنیت ملی کشور مطرح می‌شود. سپس برای نیل به این چشم‌انداز؛ باید برنامه راهبردی مناسبی توسط آینده‌پژوهان و برنامه‌ریزان راهبردی تدوین گردد (تیشه‌یار، ۲۰۱۲: ۲۸).

- بررسی همبستگی امنیت ملی با توسعه اقتصادی، اجتماعی، نظامی و فرهنگی در آینده: در این موضوع ابتدا ضرورت پرداختن به مقوله امنیت ملی مطرح می‌گردد و تأثیر تقویت آن بر سایر مؤلفه‌های جامعه مانند اقتصاد، اجتماع و نظامی مورد بحث قرار می‌گیرد.

- استفاده از روش دلفی در ترسیم امنیت ملی کشور: شرکت رند^۱ در دهه پنجاه میلادی (۱۹۵۰) برای اولین بار جهت ترسیم الزامات امنیت ملی آمریکا از روش دلفی استفاده کرد.

- دیپلماسی امنیت ملی و استفاده از روش‌های آینده‌پژوهی در ترسیم سناریوهای ممکن و محتمل: در این موضوع، چانه‌زنی‌های سیاسی در مراقبت از امنیت ملی به‌عنوان محور اصلی مطرح است و این‌که چگونه بتوانیم نتایج این دیپلماسی را تا حد ممکن به نفع منافع ملی کشور سوق دهیم. برای نیل به این هدف روش‌های آینده‌پژوهی می‌تواند ابزاری مناسب باشد. به این معنی که قبلاً از نشست‌ها، خبرگان و تحلیل‌گران امنیت ملی در اتاق‌های فکر روی سناریوهای مختلف کار می‌کنند و حالت‌های متفاوت ممکن و محتمل را بررسی می‌نمایند.

- از نشانه‌های ضعیف^۲ تا ظهور مخاطرات جدی در امنیت ملی: کاربرست روش پویس محیطی در تعیین مخاطرات نوظهور به‌عنوان روش آینده‌پژوهی برای کنترل امنیت ملی یکی از ابزارهای قوی برای نشست‌های پیرامون امنیت ملی است. همان‌طور که در بخش‌های مختلف مقاله اشاره شد استقرار امنیت یک مسأله و نگهداری و سیانت از آن مسأله دیگری است که اهمیت آن به هیچ‌عنوان کمتر از استقرار امنیت نیست. بنابراین پویس مستمر جهت شناسایی نشانه‌های ضعیف و آمادگی برای مهار و رویارویی به آنها از مسائل مهم در سیانت از امنیت در توسعه است.

1. RAND: American Research and Development Corporation

2. Santa Monica, California, U.S.A Weak Signals

• راه‌اندازی اتاق‌های فکر^۱، نقاط تمرکز^۲ و کاربست روش‌های آینده‌پژوهی برای ترسیم امنیت ملی: بدنبال شروع جنگ سرد، کاخ سفید در راستای سیاست‌های هژمونیک ایالات متحده، تدوین و طراحی راهبردهای کلان و بلندمدت را در اولویت‌های اصلی سیاست خارجی خود قرار داد. به همین منظور مشاوره و راهبردهای تخصصی مستقل کانون‌های فکری غیردولتی جهت تدوین راهبردهای بلندمدت آینده ایالات متحده در حوزه امنیت ملی ضرورت پیدا کرد. سخن آخر این که ما نیز در جهت تقویت امنیت ملی خود باید اتاق‌های فکر خود را به روش‌های نوین، مجهز کنیم و روش‌های آینده‌پژوهی یکی از مهم‌ترین این ابزارهای تجهیزند.

References

- Ackoff, R. L. (1999), *Re-Creating the Corporation: A Design of Organizations for the 21st Century*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Ashuri, Dariush (2008), *Political Encyclopedia*, Ch. XVI. Tehran: Morvarid Publishing. (In Persian)
- Bashiri, Hassan; Nazemi, Amir (2019), *Future research in complex systems*, Tehran: National Research Institute for Science Policy (NRISP). (In Persian)
- Becet, Henry S.A (1986), the Dictionary of Spionage, USA, Sunshine Enterprise Limited.
- Boxeman, Adda B (1992), *Strategic Intelligence & Statecraft*, Washington, New York, London: Brassey s (us), Inc.
- Burita, L (2015), “Prognostic methods and their applications in the defense sector”, in: *Defense and Strategy*, Czech Republic, Brno, vol. 1: 47-60.
- CSBA. (2015). *2015 PROGRESS REPORT, The Future of National Security: Strategy, Policy, Budget*. Center for Strategic and Budgetary Assessment.
- Dictionary of United States Military Terms for Joint Usage, Washington, D.C., Department of Army, Navy, and Air Force, 1995.
- Eftekhari, Asghar (2001), *Threat Anatomy*, Tehran: Center for Defense and National Security Studies, Imam Hossein University. (In Persian)
- Hajjani, Ebrahim (2012), *Fundamentals, principles and methods of Futures Studies*. Tehran: Imam Sadeq University. (In Persian)
- Heidari, Amir Hushang; Keshavarz Tork, Mohsen (2018). *Evaluation and analysis of science and technology policy in Iran based on Foresight approach*. Tehran: National Research Institute for Science Policy. (In Persian)
- Heidari, Amir Hushang; Tavakol, Morteza (2019). *In Search for Meaning- Prospective Strategy for Organization*, Tehran: National Research Institute for Science Policy (NRISP). (In Persian)

---

1. Think Tank
2. Focal Points

- Holmes, K. R. (2015). *What Is National Security?* Index of U.S. Military Strength.
- Jahan Bozorgi, Ahmad (2009). "The role of economic security in maintaining the Islamic Revolution". *Quarterly Journal of Islamic Revolution Studies*. 5 (16): 11-44. (In Persian)
- Mardukhi, Bayazid (2013), *Foresight Methodology*, Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
- Mobini, Mohammad (2019), "Development of methodology for future security studies". *Methodology of Humanities*, 96 (24): 21-44. (In Persian)
- Mottaqi, Ibrahim (2017), Security is the basis of the theory of the second step of the Islamic Revolution. *Anna News Agency*, December 2017. (In Persian)
- National Security Council. (Feb 2015), *National Security Strategy*. Washington: White House.
- Spohrer, J. (2002), *NBICs (nano-bio-info-cogno-socio) convergence to improve human performance: opportunities and challenges*. Arlington, Virginia: National Science Foundation.
- Tishe Yar, Mandana (2012), *Futurology in Strategic Studies*. Tehran: Research Institute for Strategic Studies. (In Persian)
- Yagonber, Gary; McFarland, Robert et al. (2008), *Comprehensive theory of social development*. Ariainia, Masoud. Tehran: Institute of Cultural and Social Studies. (In Persian)